

**RASHIDIDDIN VATVOTNING “HADOYIQ U-S-SEHR” ASARI
QO’LYOZMALARINING MATNIY TADQIQI
(San’atlarga keltirilgan misollarining miqdorilari tahlili)**

Qodirova Zuhra Obidxonovna

Respublika Ma’naviyat va ma’rifat markazi huzuridagi
Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti kichik ilmiy xodimi

Email: zuhraqodiriy@gmail.com

+99897 701 86 06

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Rashiddin Vatvotning “Hadoyiq u-s-sehr fi daqoyiq u-sh-she’r” nomli asari qo’lyozmalarining qisqacha matniy tadqiqi amalga oshirilgan. Asar badiiy san’atlarga bag‘ishlangan bo‘lib, unda oltmish ikki san’at haqida so‘z yuritilgan. Biroq, faqat ellik beshta san’at boblargagan ajratib yozilgan, qolgan yettita san’atlarga qisqacha izohlar berib o‘tilgan. Ellik beshta san’atning har biriga kamida 5 yoki oltitadan arab va fors tillarida misollar keltirilgan. Maqolada o‘sha misollarning qo’lyozmalar aro qiyosiy tahlili amalga oshirilgan.

***Kalit so‘zlar:** badiiy san’atlar, misollar, qo’lyozma nusxalar, mumtoz adabiyot, ilmi bade’, kotib, kitobat, qiyosiy tadqiq, matn.*

**ТЕКСТУАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ РУКОПИСЕЙ РАШИДИДДИНА
ВАТВОТА «ХАДАЙК У-С-СЕХР»**

Кадирова Зухра Обидхановна

Республика Духовности и Просвещения

Социальное и духовное в центре

младший научный сотрудник

Научно-исследовательского института

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится краткий текстологический анализ рукописи произведения Рашидиддина Ватвота под названием «Хадаик у-с-сехр фи дакаик у-ш-шер». Произведение посвящено изобразительному искусству, в нем упоминаются шестьдесят два искусства. Однако только пятьдесят пять искусств разделены на главы, а остальные семь искусств кратко прокомментированы. По крайней мере, 5 или 6 примеров каждого из пятидесяти пяти искусств даны на арабском и персидском языках. В статье проводится сравнительный анализ этих примеров среди рукописей.

Ключевые слова: *изобразительное искусство, образцы, рукописи, классическая литература, наука, писатель, литература, сравнительное исследование, текст.*

TEXTUAL STUDY OF MANUSCRIPTS OF RASHIDIDDIN VATVOT'S WORK "HADAIQ U-S-SEHR"

Kadirova Zuhra Obidkhanovna

Republic of Spirituality and Enlightenment

Social and spiritual at the center

junior researcher

Research Institute

ABSTRACT

This article provides a brief textual analysis of the manuscript of Rashiddin Vatvot's work entitled "Hadayik u-s-sehr fi dakayik u-sh-sheh." The work is dedicated to the visual arts and mentions sixty-two arts. However, only the fifty-five arts are divided into chapters, and the remaining seven arts are briefly commented on. At least 5 or 6 examples of each of the fifty-five arts are given in arabic and persian. The article provides a comparative analysis of these examples among manuscripts.

Key words: *fine arts, samples, manuscripts, classical literature, science, writer, literature, comparative study, text.*

KIRISH

XI–XII asrlarda yaratilgan ilmi bade'ga doir asarlar orasida eng mukammali Rashididdin Vatvot nomi bilan mashhur bo'lgan xorazmlik shoir va olim Rashididdin Abubakr Muhammad ibn Abdualil Umar kotibning "Hadoyiq u-s-sehr fi daqoyiq u-sh-she'r" nomli asaridir.

"Hadoyiq us-sehr" buyuk olim tomonidan bitilgan yuksak saviyadagi asar bo'lib, undan keyin ilmi bade' bilan mashg'ul bo'lgan barcha mualliflar ana shu asardan foydalanishgan. Rashididdin Vatvot asari hozirgi kunga qadar o'zining ilmiy-adabiy qimmatini yo'qotgan emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Rashididdin Vatvotning "Hadoyiq u-s-sehr" asarini adiblar, yozuvchilar, olim va shoirlar o'rgangan hamda o'z asarlarini yozishda undan manbaa sifatida foydalanishgan. Ushbu asarning 1 ta qo'lyozmasi Fransiyaning Parij Milliy kutubxonasida, yana 7 ta qo'lyozmasi esa Turkiya Respublikasining kutubxona va muzey fonflarida saqlanadi. الشَّعْر دَقَائِقُ فِي السَّحْرِ حَدَائِقُ (Hadoyiq u-s-sehr fi daqoyiq u-

sh-she'r) Istanbul universiteti kutubxonasida №414 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (VIII/XIV asrlar). الشّعر دقایق فی السّحر حدایق Istanbul universiteti kutubxonasida №819 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (hijriy 967 yil). حدایق دقایق فی السّحر Lolo Ismoil kutubxonasida №407 819 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (hijriy 844 yil). الشّعر دقایق فی السّحر حدایق Lolo Ismoil kutubxonasida №718/10 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma. الشّعر دقایق فی السّحر حدایق Fransiyaning Parij Milliy kutubxonasida №1405 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (hijriy 668 yil). الشّعر دقایق فی السّحر حدایق Ko'prulu kutubxonasi, Fazil Ahmed kolleksiyasi №1613 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (hijriy 686 yil). الشّعر دقایق فی السّحر حدایق Ko'prulu kutubxonasi, Fazil Ahmed kolleksiyasi №1392 raqami ostida saqlanayotgan qo'lyozma (hijriy 692 yil).

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada "Hadoyiq u-s-sehr" asari qo'lyozmalari haqida qisqacha ma'lumot berildi. Asar bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqot ishlari ko'rib chiqildi. Asar qo'lyozmalari o'zaro qiyoslandi va solishtirildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

"Hadoyiq u-s-sehr" asari qo'lyozmalari va toshbosmalari hozirgi kunda bir qancha dunyo fondlarida saqlanib kelinmoqda. Bu qo'lyozmalarning ba'zilari o'rganilib ilmiy-tanqidiy matnlari tuzilgan. Masalan Eronlik olim Abbos Iqbol Ashtiyoniy (1929) Parij Milliy kutubxonasida (inv. №1405) saqlanayotgan qo'lyozma nusxasini tanqidiy matnini amalga oshirgan¹. Ushbu nashrga tayanib rus olimasi N.Chaliso va forscha matn (faksimile)ni ruscha tarjimasini bilan birga nashr ettirgan². Ushbu nashr asosida fors tilidan (ruscha tarjimini solishtirgan holda) H.Boltaboev ayrim boblarni tarjima qilgan³.

Afsuski, "Hadoyiq u-s-sehr" asari qo'lyozmalari to'liq o'rganilmagan bo'lib, asarining to'liq ilmiy-tanqidiy matni yaratilmagan. Eronlik olim Abbos Iqbol Ashtiyoniy birgina Parij nusxasidan foydalanib, ushbu yodgorlikning tanqidiy-matnini amalga oshirgan. Bu sababdan "Hadoyiq u-s-sehr" asarining yangi topilgan qo'lyozma nusxalari ushbu asarni yangidan nashr qilish va asliyatga yanada yaqinroq bo'lgan matnni tuzish zaruriyatini tug'diradi.

Mazkur tadqiqotga quyidagi qo'lyozmalar jalb etilgan:

1. Sulaymoniy kutubxonasi Lala Ismail fondida saqlanayotgan №718/10 raqamli qo'lyozma. Bu qo'lyozmaning ko'chirilgan sanasi ma'lum bo'lmasa-da,

¹ Рашид ад-Дин Ватват. Хадаик ас-сихр фи дакаиқ аш-шиир. Изд. текста, предисл. и коммент. Аббаса Икбала. Тегеран, (б. г.).

² Чалисова Н.Ю. Рашид ад-Дин Ватват. Сады Волшебства в тонкастях поэзии // Перевод с персидского, исследование и комментарий Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1985.

³ Болтабоев Х. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 390-391.

tarkib jihatidan mukammaldir. Mazkur nusxa boshqa nusxalarga qaraganda matndagi xatolari kamroqligi bilan e'tiborlidir.

2. Biz ko'rib chiqqan nusxalar ichida eng qadimgisi. Mazkur nusxa haqida Abbos Iqbol Ashtiyoniy o'z ishida quyidagi ma'lumotlarni berib o'tadi: "Muallif "Hadoyiq u-s-sehr"ni nashr qilish uchun asos qilib olgan nusxa Parij Milliy kutubxonasiga tegishli nusxa bo'lib, bayozga o'xshagan kichik bir to'plam ichida № 1405 raqam bilan Supplement persan deb belgilangan. Ushbu nusxa 668 yil Sha'bon oyining 7 kuni taxminan muallif vafotidan 95 yil o'tib ko'chirilgan. Bu "Hadoyiq u-s-sehr" asarining eng qadimgi nusxasi. Asar to'planning 28b betidan boshlanib, 72b betida tugagan"⁴.

3. Turkiyaning Ko'prulu kutubxonasi, Fazil Ahmed kolleksiyasida saqlanayotgan № 1392 raqamli qo'lyozmadir. Bu qo'lyozma asar yozilgan davrga eng yaqin nusxadan deyarli 25 yil keyin yozilgan bo'lsa ham nisbatan xato va kamchiliklar yuqoridagi qo'lyozmalardan ko'ra ko'proq uchraydi. Bu qo'lyozma hijriy 692 yilda ko'chirilgan.

4. Turkiyaning Ko'prulu kutubxonasi, Fazil Ahmed kolleksiyasida saqlanayotgan №1613 raqami qo'lyozma. Bu nusxa hijriy 686 yilda asar yozilgan davrga eng yaqin nusxadan 18 yil o'tib ko'chirilgan.

5. Turkiyaning Lolo Ismoil kutubxonasida saqlanayotgan № 407 raqamli qo'lyozma hisoblanadi. Ushbu nusxa hijriy 844 yilda ko'chirilgan.

6. Istanbul universiteti kutubxonasida saqlanayotgan № 414 raqamli qo'lyozma bo'lib, VIII/XIV asrlarda ko'chirilgan deb taxmin qilinadi⁵.

7. Istanbul universiteti kutubxonasida saqlanayotgan № 819 raqamli qo'lyozma tanlab olindi. Bu qo'lyozma hijriy 967 yilda ko'chirilgan.

Qo'lyozmalarni qiyoslash orqali nusxalarda misollarning tushib qolishini tekshirib chiqamiz.

HS414⁶ raqamli qo'lyozmada الترسيع (*at-tarse'*) san'atidagi 13 ta misoldan 1 tasi, تجنيس ناقص (*tajnis-e noqis*) san'atidagi 8 ta misoldan 2 tasi, تجنيس مكرّر (*tajnis-e mukarrar*) san'atidagi 8 ta misoldan 2 tasi, تجنيس خط (*tajnis-e xat*) san'atidagi 17 ta misoldan 1 tasi, سجع مطرف (*saj-e mutarraf*) san'atidagi 4 ta misoldan 1 tasi, مقلوب (*maqlub-e mustavi*) san'atidagi 9 ta misoldan 1 tasi, نوع ششم از ردّ العجز على الصدر (*nave shesho'm az rad ul-'ajuz 'ala as-sodri*) san'atidagi 12 ta misoldan 1 tasi, المتضاد (*al-mutazod*) san'atidagi 16 ta misoldan 4 tasi, الإعنات (*al-'enot*) san'atidagi 10 ta misoldan 3 tasi keltirilmagan.

⁴ Рашид ад-Дин Ватват. Хадаик ас-сихр фи дакаиқ аш-шиир. Изд. текста, предисл. и коммент. Аббаса Икбала. Тегеран, (б. г.).

⁵ Ahmed Ateş. "Raşid al-Din Vaṭvāt eserlerinin bazı yazma nüshaları". Tarih Mecmuası. Sayı X (1950) S. I-24.

⁶ حاديق السحر فى دقايق الشعر Istanbul universiteti kutubxonasida saqlanayotgan №414 raqamli qo'lyozma. Milodiy VIII/XIV asrlar.

HS819⁷ raqamli qo‘lyozmada **الترسيع** (*at-tarse’*) san’atidagi 13 ta misoldan 2 tasi, **تجنيس مع الترسيع** (*at-tarse’ ma’at-tajnis*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **تجنيس ناقص** (*tajnis-e noqis*) san’atidagi 8 ta misoldan 3 tasi, **تجنيس مركب** (*tajnis-e murakkab*) san’atidagi 8 ta misoldan 2 tasi, **تجنيس مكرّر** (*tajnis-e mukarrar*) san’atidagi 8 ta misoldan 4 tasi, **تجنيس مطرف** (*tajnis-e mutarraf*) san’atidagi 7 ta misoldan 3 tasi, **تجنيس خط** (*tajnis-e xat*) san’atidagi 17 ta misoldan 4 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atidagi 23 ta misoldan 1 tasi, **سجع مطرف** (*saj-e mutarraf*) san’atidagi 4 ta misoldan 1 tasi keltirilmagan.

HS407⁸ raqamli qo‘lyozmada **الترسيع** (*at-tarse’*) san’atidagi 13 ta misoldan 1 tasi, **تجنيس مركب** (*tajnis-e murakkab*) san’atidagi 8 ta misoldan 1 tasi, **تجنيس مكرّر** (*tajnis-e mukarrar*) san’atidagi 6 ta misoldan 2 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atidagi 23 ta misoldan 6 tasi, **سجع متوازي** (*saj-e mutavozi*) san’atidagi 3 ta misoldan 1 tasi, **سجع مطرف** (*saj-e mutarraf*) san’atidagi 4 ta misoldan 2 tasi, **نوع سيوم از ردّ العجز على الصدر** (*nave siyyo’m az rad ul-‘ajuz ‘ala as-sodri*) san’atidagi 4 ta misoldan 1 tasi keltirilmagan.

HS718⁹ raqamli qo‘lyozmada **تجنيس مطرف** (*tajnis-e mutarraf*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atidagi 23 ta misoldan 2 tasi, **مقلوب كول** (*maqlub-e kul*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **الحذف** (*al-xazf*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **تفسير الجلي والخي** (*tafsirul jali val hafi*) san’atidagi 5 ta misoldan 1 tasi, **الإستدراك** (*al-istidrok*) san’atidagi 3 ta misoldan 1 tasi keltirilmagan.

HS1405¹⁰ raqamli qo‘lyozmada **الترسيع** (*at-tarse’*) san’atidagi 13 ta misoldan 1 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atiga bag‘ishlangan 23 ta san’atdan 2 tasi, **تجنيس مركب** (*tajnis-e murakkab*) san’atidagi 8 ta misoldan 1 tasi, **تجنيس مطرف** (*tajnis-e mutarraf*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atidagi 23 ta misoldan 2 tasi, **مقلوب كول** (*maqlub-e kul*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **مقلوب مستوي** (*maqlub-e mustavi*) san’atidagi 9 ta misoldan 1 tasi keltirilmagan.

HS1613¹¹ (49b) raqamli qo‘lyozmada esa **تجنيس مكرّر** (*tajnis-e mukarrar*) san’atidagi 8 ta misoldan 2 tasi, **تجنيس مطرف** (*tajnis-e mutarraf*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **الإشتقاق** (*al-ishtiqoq*) san’atidagi 23 ta misoldan 2 tasi, **مقلوب مستوي** (*maqlub-e mustavi*) san’atidagi 9 ta misoldan 1 tasi, **إرسا ل المثل** (*irsol ul-masal*) san’atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, **الإستدراك** (*al-istidrok*) san’atidagi 3 ta misoldan 1 tasi, **الكلام الجامع** (*al-kalamul jamiu’*) san’atidagi 9 ta misoldan 1 tasi berilmagan.

⁷ حدايق السحر في دقايق الشعر Istanbul universiteti kutubxonasiida saqlanaётган №819 raqamli kўlёzma. Xijriy 967 йил.

⁸ حدايق السحر في دقايق الشعر Lollo Ismail Kutubxonasiida saqlanaётган №407 raqamli kўlёzma. Xijriy 844 йил.

⁹ حدايق السحر في دقايق الشعر Lollo Ismail Kutubxonasiida saqlanaётган №718/10 raqamli kўlёzma.

¹⁰ حدايق السحر في دقايق الشعر Parij Milliy kutubxonasiida saqlanaётган №1405 raqamli kўlёzma. Xijriy 668 йил.

¹¹ حدايق السحر في دقايق الشعر Kўprulu kutubxonasi, Fazil Axmed kolleksiya-sida saqlanaётган №1613 raqamli kўlёzma. Xijriy 686 йил.

HS1392¹² raqamli qo‘lyozmada الترسيع (*at-tarse‘*) san‘atidagi 13 ta misoldan 1 tasi, تجنيس مكرّر (*tajnis-e mukarrar*) san‘atidagi 8 ta misoldan 2 tasi, تجنيس مطرف (*tajnis-e mutarraf*) san‘atidagi 7 ta misoldan 1 tasi, الاشتقاق (*al-ishtiqoq*) san‘atidagi 23 ta misoldan 2 tasi, مقلوب مستوى (*maqlub-e mustavi*) san‘atidagi 9 ta misoldan 1 tasi, المَدْحُ الْمُوجَّه (*al-madh al-muvajjah*) san‘atidagi 5 ta misoldan 1 tasi berilmagan.

XULOSA

Muallif san‘atlarni izohlagandan keyin har biriga kamida 5 yoki 6 tadan misollar keltirgan. Ba‘zi san‘atlarga keltirilgan misollarning soni esa 20 tadan ham oshadi. Bu vaziyatda quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

- kotib asarni ko‘chirayotganida san‘atlarga berilgan misollar ko‘plik qilgani uchun to‘liq bermagan bo‘lishi mumkin;

- yoki ozgina misol ham o‘sha san‘atni ochib berishga yetarli deb hisoblab, tushirib qoldirgan bo‘lishi ham mumkin;

- yana bir taxmin esa kotib ko‘chirgan nusxada o‘sha misollar to‘liq keltirilmagan bo‘lishi ham mumkin.

E‘tibor beradigan bo‘lsak, soni ko‘proq bo‘lgan misollarda ko‘proq misollar tushirib qoldirilgan. Kamroq misollarda esa kamroq tushirib qoldirilgan. Misol uchun, الاشتقاق (*al-ishtiqoq*) san‘atidagi 21 ta misoldan 4 tasi **HS414** raqamli qo‘lyozma nusxada tushirib qoldirilgan, حُسْنُ التَّهْلُص (*husn at-tahallus*) san‘atida esa 6 ta misoldan 1 tasi **HS414** raqamli qo‘lyozma nusxada tushirib qoldirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi manbalari. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. Abbos I. Rashididdin Vatvot. Hadoyiq us-sehr fi daqoyiq ush-she‘r. – T.: Universitet Tegrana, 1973.
3. Н.Ю. Чалисовой Рашид ад-дин Ватват. Сады волшебства в тонкостях поэзии. Пер. с персидского исследование и комментарий. – М.: Наука, 1985.
4. Bertels A.E. Istoriya persidsko-tadjikskoy literaturi. – M.: Nauka, 1960.
5. Nafisiy S. Rashididdin Vatvot. Devon. – T.: Tehron universiteti, 1339.

¹² حدائق السحر فى دقائق الشعر كؤپرۇلۇ كۇتۇبخوناسى، Фазил Ахмед коллекциясида сақланаётган №1392 рақамли қўлёзма. Ҳижрий 692 йил.